

Kárpátalja nyomdászata a kezdetektől 1918-ig

Kis Krisztián Bálint

BEVEZETÉS

Jövőre lesz 215 esztendeje annak, hogy Kárpátalján megkezdte működését az első ismert nyomda. A közelgő évforduló kapcsán a kutatás szempontjából fehér foltnak számító témáról igyekszünk *elsőként* legalább vázlatos képet adni – a helyi sajtótermékek kivételével.

A tanulmány írása közben fölmerült számos probléma közül jelzésértékűen csak azt említjük meg, hogy munkánk során a szakirodalom elszórt adataira, az Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) adattáráiban föllelhető kiadványokra, internetes antikváriumok és aukciós házak adataira voltunk utalva. Írásunk éppen ezért nem lehet hibátlan és hiánytalan.

MÁRAMAROSSZIGET

Máramaros vármegye székhelyének fő jellemzőjévé a 19. század elejére az vált, hogy négy népcsoportot és kultúrát foglalt magában – a magyart, a rutént (ruszint vagy kis-oroszt), a román és a zsidót. Ez a sokszínűség tükröződik a helyi nyomdák és kiadványaik lajstromán is.

A város s egyúttal Kárpátalja első officináját *Gottlieb Antal fióknyomdaként* hozta létre 1803-ban. Egyébként Gottlieb korábban Patzkó Ferenc pesti officinájában volt művezető, majd 1793-ban megvásárolta

és felvirágoztatta Ambró Ferenc váci műhelyét. Ezt követően alapított rövid életű fióknyomdát Sziget mellett Nagyváradon is. Tíz éven át működő szigeti műhelyéből két latin nyelvű, kis terjedelmű nyomtatványt ismerünk – az egyik helyi családdal kapcsolatos alkalmi kiadvány, a másik a helyi piarista gimnázium értesítője. Adataink szerint ezek az első – idegen nyelvű – kárpátaljai nyomtatványok.

Feltételezhetünk egy később működő szigeti nyomdát is, melyből két alkalmi kiadvány ismert. Valószínűleg ezek az első magyar nyelvű kárpátaljai nyomtatványok.

A *Státus nyomda* mint „kincstári nyomda” létesült 1829 körül, hangzatos neve ellenére azonban szerény felszerelése volt. Ez az officina a helyi sóhivatal nyomtatványait állította

elő. Első vezetője 1845-ig Zahoray Alajos volt, majd Kádár József állt a nyomda élén. A többször nevet váltott üzem létezése a kiegyezés évéig bonyolítható.

Kaufmann Ábrahám 1863-tól működő *nyomdájából* fél tucat kiadványt ismerünk. Ezek fele irodalmi mű, egy-egy pedig oktatási, egyházi és politikai kötet.

A *Szabadsajtó Könyvnyomda* élén egy időben Viski Balás Lajos állt. Az üzem 1893-tól működött.

Sichermann Mór nyomdájából két irodalmi művet találtunk. Az utód nyomtatóüzemből, a Máramarosi Részvénytársaság kiadványából egy választási röpirat ismert. A többször nevet változtatott nyomda összességében 1869–1910 között üzemelt.

Az 1876–1912 között működő *Berger-nyomda* 13 kiadványára

Üdvözllet Máramarosról – Kaufman Ábrahám kiadása

lertünk. Ezek közül kettő-kettő helytörténeti, irodalmi, illetve jogi mű, aztán egy-egy kötettel képviselteti magát a visszaemlékezés, az irodalomtörténet, az életrajz, az oktatás, a biológia, a gazdasági számítás és az alkalmi mű. Az utód, Fekete Gyula nyomdája 1912–1915 között üzemelt.

Az elődnyomdával együtt 1893–1913 között főnálló *Wizner és Dávid nyomda* fél tucat nyomtatványát sikerült azonosítani. Ezek közül három alkalmi, kettő oktatási és egy jogi mű.

A *Máramarosi Független Újság nyomdájának* élén Dezső Menyhért állt. Ebben a nyomtatóüzemben, mely 1908–1913 között működött, legalább hét egyéb kiadvány is megjelent – öt irodalmi, egy helytörténeti és egy alkalmi mű.

A *Máramaros Könyvnyomdából* két kiadványt ismerünk – egy oktatási és egy politikai művet.

1860 és 1914 között további kereken tíz hosszabb-rövidebb életű nyomda jött létre a városban. Az ismeretlen nyomdanévvel megjelent kiadványok száma pedig harmincnolc.

UNGVÁR

Noha már a 18. század közepén felmerült egy helyi nyomda alapításának terve, erre csak közel egy évszázaddal később került sor. Schönborn Emil cirill – szláv és román – betűkkel felszerelni kívánt officínára 1765-ben benyújtott szabaldalmi kérelmét ugyanis elutasították. Ebben nagy valószínűséggel Eszterházy Károly egri püspöknek volt döntő szerepe, aki amiatt hiúsíthatta meg a terveket, mert a cirill betűkkel dolgozó nyomdák tevékenységét korlátozni akar-

ta, nehogy ezek a nehezkesebben ellenőrizhető – ortodox – nyomtatványok kerüljenek túlsúlyba az adott területen.

A következő évszázadban, 1846-ban nem vallási-felekezeti indíttatású, hanem kifejezetten világi nyomdaként a kassai Ellinger János hozott létre elsőként sikeresen nyomdát Ungváron. Később ez lett a Jäger-féle üzem alapja, mely aztán az 1860-as években volt a legtevékenyebb. A nyomdai vállalkozás egészen 1906-ig működött. *Ellinger fióknyomdájának* egy folyószabályozással kapcsolatos kiadványa ismert. Utódjának, a *Jäger-nyomdának* kereken tíz kiadványára lertünk. Ezen belül öt az irodalmi művek száma, aztán két történeti, egy-egy helytörténeti, demográfiai és egyházi naptárreformmal kapcsolatos kiadványt találtunk még.

A járásszékhelyen a kiegyezés évétől működő *Ungmegyei Nyomda Rt.* élén a világháború előtt Kreisler Marcal állt. A nyomtatóüzemből három irodalmi műre lertünk.

A *Róth-nyomda* kiadványai közül is hármát ismerünk. Az egyik idegennyelvtani, a másik egyházi, a harmadik pedig oktatási mű.

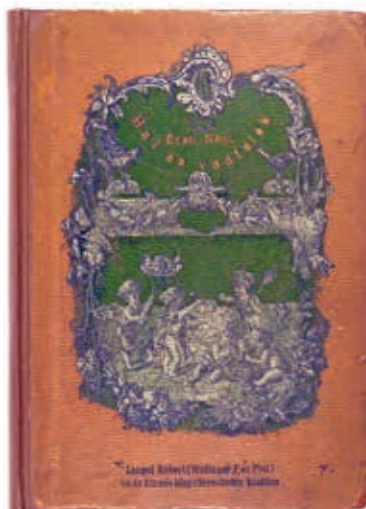
Az 1872-től működő *Gellis-nyomda* egy tankönyvét találtuk meg.

Az 1876–1890 között tevékenykedő *Pollacsek és Társa nyomda* két kötettel képviselteti magát – egy postai szakmai munkával és egy „haza bölcsére” emlékező művel.

Az 1888–1890 között üzemelő *Kelet Könyvnyomdából* is két kiadványra lertünk.

Lévai Mór nyomdájából, mely 1893–1904 között működött, 13 könyv alakú művet ismerünk. Ezek közül három-három a vallási, illetve a szakácskönyv-ételkészítéssel kapcsolatos kiadványok száma, kettő az irodalmi munkáké.

Emellett egy-egy kötettel képviselteti magát az oktatás, a közigazgatás, a postai szakma, az alkalmi kiadvány és a nemzetiségi kérdés. Lévai üzemét egyébként utóda, Völgyi József működtette tovább.

Ungvári szakácskönyv fővárosi kötésben (1894)

Az 1895–1913 között üzemben tartott *Székely és Illés nyomda* 28 nagyobb terjedelmű nyomtatványát találtuk meg. Ezek között hat-hat irodalmi, illetve gazdasággal-gazdálkodással kapcsolatos munkára leltünk.

Közigazgatási és alkalmi műből hármat-hármal találtunk, helytörténetiből kettőt. Ezenkívül egy-egy kötettel képviseltetik magukat a következő témakörök: történelem, polgármesteri jelentés, irodalomtörténet, pénzügy, filozófia, vallás, szakácskönyv és illetlan.

Az 1899-től működő *Szent Bazil Rend Könyvnyomdájának* három kiadványát leltük meg.

Az 1902-től üzemelő *Unió Könyvnyomda* 26 könyv alakú kiadványát ismerjük. Ebből tucatnyi a vallási-egyházi művek száma. Oktatási kiadványból ötöt, irodalmi és alkalmi műből kettőt-kettőt találtunk. További egy-egy kiadvánnyal képviselteti magát a helytörténet, a földrajz, a zene, a nemzetiségi kérdés és igazi érdekességként a létezésfilozófia.

Földesi Gyula nyomdájából, mely 1907-től működött, 17 kiadványt ismerünk. Ezek közül fél tucat irodalmi mű. Négy kiadványt találtunk az egyház-vallás, hármal a közigazgatás témakörben. Egy-egy munkával képviselteti magát az alkalmi kiadvány, a könyvtár, a faipari árjegyzék és a helyi egyesületi zárszámadás.

A *Közművelődési Nyomda* egy alkalmi kötetét találtuk meg 1911-ből.

A *Kreisler Nyomda* két irodalmi kiadványát ismerjük.

A városban 1878 és 1909 között további fél tucat hosszabb-rövidebb életű nyomda jött létre. Az ismeretlen nyomdanévvel megjelent kiadványfélék száma nyolcvanegy. *Szerzői kiadású* műből féltucatnyi kiadványra leltünk. Ezenfelül 31-féle rutén, három német és egy latin kiadványt találtunk.

BEREGSZÁSZ

Bereg vármegye székhelyének első nyomtatatóüzeme 1868-tól a *Haladás nyomda* volt. Innen két könyv alakú kiadványt ismerünk – egy irodalmi és egy judaika-kötetet.

A *Nagy és Sallay-nyomdának*, mely 1880–1908 között üzemelt, három kiadványát leltük meg. Ezek témakörei: vallás-egyház, helyi könyvtár és irodalom.

Az 1910–1913 között tevékenykedő *Balogh Tamás nyomdatermékei* közül két könyv alakú kiadványára leltünk – egy helytörténeti és egy irodalmi műre.

A városban 1876 és 1909 között további hét hosszabb-rövidebb életű nyomda létesült. Az ismeretlen nyomdanévvel megjelent kiadványfélék száma tizenkilenc.

Beregszászi könyv díszkötése 1905-ből

MUNKÁCS

A járásszékhely első nyomtatatóüzeme, a *Pannonia Nyomda* 1874-től működött. Innen négyféle kiadványt számoltunk össze. Ezek témakörei: irodalom, oktatás, városi költségvetés és helyi jogi esemény-sorozat.

Az 1880-tól üzemelő, többször átnevezett *Grósz-nyomda*, illetve Kárpát Könyvnyomda két kiadványát találtuk meg – egy helytörténeti és egy irodalmi kötetet.

Az ugyancsak gyakran nevet váltott, 1893-tól működő *Grünstein-nyomda* termékei közül háromra leltünk – két helytörténeti és egy alkalmi műre.

Az 1897–1909 között tevékenykedő *Kroó Hugó nyomdájából* egy helytörténeti kiadványt ismerünk.

A *Haladás Nyomda* egy irodalmi kötetével találkoztunk 1912-ből.

A településen 1876 és 1914 között további hét hosszabb-rövidebb életű nyomda jött létre.

A munkácsi Kárpát Könyvnyomda egy kiadványa 1892-ből

A szerzői kiadások száma három. Az ismeretlen nyomdanévvel megjelent kiadványok közül 14-félét számoltunk össze.

BÁTYÚ

Paulay J. Zsigmond postamester kifejezetten szakmai céllal hozott létre nyomdát a községben 1879 elején. Postaügyi rendtartás című művének második, javított kiadását is saját maga jelentette meg. Paulay itteni nyomdája csupán néhány éven át, 1882-ig működött.

NAGYSZŐLŐS

Ugocsa vármegye székhelyének első nyomdája Székely Simon volt, aki 1888–1891 között tevékenykedett. Nyomdájából két könyv alakú kiadványt ismerünk – egy oktatási művet és egy visszaemlékezést.

Az 1901-től üzemelő Ugocsai Központi Nyomda vezetője egy időben Deutsch Jakab volt.

Az 1910–1914 között működő Victoria Nyomda két tulajdonosa Weisz Sári és Rappaport Henrik volt.

A városban 1892 és 1914 között további fél tucat, kifejezetten rövid életű nyomda működéséről tudunk, valószínűleg ezért találtunk olyan kevés könyv alakú kiadványt. Ennek oka lehet még a vármegye területi kicsisége, illetve a környékbeli vármegyei nyomdák „elszívó” ereje.

HUSZT

A járásszékhely első, 1892-től működő nyomtatóüzeméből, Mermelstein Fiilöp nyomdájából egy irodalmi művet ismerünk.

Az 1898–1914 között működő Huszti Nyomdavállalat vezetője egy ideig Ganz Gizella volt. Az itt megjelent nyomdatermékek közül egy helyi könyvtári katalógust találtunk.

Az 1909–1913 között üzemelő Nagyági Nyomda vezetője Weinstein Mór volt. Innen két kiadványt ismerünk – egy irodalomtörténeti és egy energetikai művet.

A településen további három nyomda jött létre az 1902 és 1912 közé eső évtizedben.

TÉCSŐ

A járásszékhelyen két nyomda létezéséről tudunk. Az egyik, Szabó Lipót nyomdája 1892 és 1913 között, a másik, a Városi Könyvnyomda csupán 1907-ben működött.

FELSŐVISÓ

A járásszékhelyen 1896 és 1904 között négy nyomda jött létre. A Millennium évében mindjárt két üzem is megkezdte működését. Köztük van a leghosszabb életű nyomda, Horovitz Mátyás nyomdája. A másik üzem, a Heller Testvérek nyomda csupán három éven át működött – egyúttal ez a település legrövidebb életű ilyen vállalkozása.

MEZŐKASZONY

A járásszékhely egyetlen nyomtatóüzemét Klein Béla üzemeltette 1901-től.

SZOLYVA

Az ugyancsak járásszékhelyen az Első Szolyvai Nyomda, mely 1904–1913 működött, tulajdonosa Goldberger Chaim Laib volt.

NAGYKAPOS

A járásszékhely egyetlen ismert nyomdája, Heimann Vilmos 1905-től tevékenykedett.

Csupán egy társadalompolitikai kiadványt ismerünk, melyen kiadási helyként ugyan a település neve szerepel, valójában azonban a magyar fővárosban nyomtatták.

ÖSSZEGZÉS

Az első kárpátaljai nyomda létrejötte után a 19. század első felében csupán még egy helyi nyomdával számolhatunk, aztán a dualizmuskorban nő meg a nyomdák száma. A 20. században nyomdahellyé vált települések száma három.

A vizsgált időszakban a tájegység tucatnyi településén nyolcvanhat nyomdát találtunk. A nyomdahelyek megszólása a következő: Beregben öt, Máramarosban négy, Ungban két és Ugocsa vármegyében egy település érintett.

A föllelt nyomtatott művek száma: 335 magyar, 31 rutén, három német és három latin nyelvű kiadvány. Ugyanakkor az is látszik, hogy a nyomdák és a különböző kiadványok a vármegyeszékhelyeken és a jelentősebb településeken koncentráálódtak – a nemzetiségi-felekezeti viszonyoknak, a szellemi igényeknek és a (technikai) lehetőségeknek megfelelően.